

Lantbrukets arbetsmiljö ur ett genusperspektiv

ELIAS ANDERSSON & PETER LUNDQVIST

Till följd av den ökade kommersialisering och ändrade styrningsmekanismer så har jordbrukssektorn, i olika delar av västvärlden, genomgått en omfattande omstrukturering under de senaste decennierna. Industrialiseringen av jordbruket har medfört en ökad mekanisering av produktionen, något som har förändrat arbetets fysiska, psykiska och sociala förutsättningar och gett upphov till nya risker och hälsofaror. På många håll i världen har produktionsenheterna växt i kölvattnet av den ökade globaliseringen och konkurrensen över nationsgränserna. Dessa förändrade omständigheter har i många fall genererat en ökad ekonomisk stress på lantbrukarna och deras familjer.

Den könsuppdelade arbetsdelningen på gården har omförhandlats i takt med att förutsättningarna för jordbruket har ändrats och anställningsmöjligheter utanför gården har ökat. Det är främst kvinnor som har tagit förvärvsarbete utanför gården när jordbruket inte fullt ut har haft möjlighet att försörja familjen. På vissa håll har kvinnor däremot ökat sitt deltagande i jordbruksföretaget. Detta sker ofta i de fall då gården har haft ett ökat behov av arbetskraft, men det förekommer även att kvinnor axlar ansvaret för gårdens verksamhet när mannen engagerar sig i högre avlönade arbeten som t.ex. entreprenad. Trots dessa förändringar så visar forskning att det ofta inte sker någon omförhandling av arbetsdelningen i hushållet eller av ansvarsområdena på gården. En av huvudledningarna till den omfattande bristen av forskningen kring kvinnors arbetsrelaterade risker, hälsa och skador inom lantbruket är att deras arbete, både på gården och i hushållet,

i stor utsträckning fortfarande är osynligt. Detta medför att statistik och politiska underlag på området i många fall är otillräckliga.

Den rumsliga uppdelningen av kvinnors arbete i hushållet, på och utanför gården bidrar till att arbetet i sig själv, dess risker och hälsoeffekter blir mindre synliga utifrån den traditionella förståelsen av arbete. Jordbrukets ofta otydliga gränser mellan familjen och arbete eller mellan fritid och arbete, i form av familjelantbruket, utgör en stor utmaning i förståelsen av lantbrukets arbetsmiljö och dess övergripande effekter. Detta är framförallt fallet för kvinnor inom lantbruket som nästan alltid bär huvudansvaret för familjen och hushållet. I takt med att jordbrukets organisering och förutsättningar förändrats så

ökar även behovet av att förstå de olika gruppernas positioner och erfarenheter, som t.ex. kvinnor, yngre, äldre och migrerad arbetskraft, inom jordbruket.

Trots att forskningen kring kvinnors arbetsmiljö i lantbruket är begränsad så finns det stora möjligheter att lära sig av studier och kunskap från andra länder. Dock skiljer sig de svenska förhållandena i från av t.ex. regelverk, lagar, trygghetssystem, historia och klimat i relation till andra länder och regioner. Dessa förhållanden, sociala och materiella, påverkar lantbrukets organisering och förutsättningar. För att kunna öka kunskapen om arbetsmiljön och risker på svenska gårdar innebär detta att det måste läggas stor vikt vid att denna typ av forskning även bedrivs gällande svenska förhållanden.

Studier som undersöker hur kön påverkar risker, skador, hälsa och förebyggande aktiviteter inom jordbruket är viktiga utifrån tre politiska utgångspunkter: (1) demokratiskt; män och kvinnors lika rättigheter och möjligheter, (2) ekonomiskt; minska skadekostnaderna, (3) produktivitet; diversitet som grund för innovation. Utifrån forskningen så är anläggandet av ett genusperspektiv avgörande för att kunna skapa en mer heltäckande förståelse av lantbrukets hälsa och säkerhet som inkluderar alla.

Resultat

Jordbruket anses vara en av de farligaste sysselsättningarna med ett stort antal skador och olyckor. Gården är en arbetsplats som är fylld med många olika typer av potentiella risker och hälsoeffekter. Familjelantbruket är fortfarande den dominerande produktionsenheten, vilket bidrar till att gården utgör en komplex plats ur ett säkerhetsperspektiv. Kvinnors ökade delaktighet i jordbruket under de senaste decennierna medför att antal tillbud och skador har ökat. Denna utveckling understryker behovet av att undersöka och förstå jordbrukets arbetsmiljö och säkerhet

utifrån ett genusperspektiv. Det är dock viktigt att betona att kvinnor inte är en homogen grupp. Deras situation måste förstås utifrån deras bakgrund och roll på gården – om de t.ex. utgör en del av familjen eller om de är anställd arbetskraft, tillfälligt eller fast anställd, medborgare eller migrant.

Kvinnors & mäns arbete

Historiskt sett så har kvinnors arbete inom lantbruket fått begränsad uppmärksamhet och i stor utsträckning varit osynligt. Arbete har varit synonymt med män, definierats som produktivt och något som har skett utanför hemmet. Det svaga intresset för kvinnors arbete, säkerhet och erfarenheter av jordbruket är delvis en effekt av den traditionella arbetsdelningen mellan män och kvinnor på gården. Trots ökat fokus på kvinnors arbetsrelaterade skador och hälsa inom jordbruket under de senaste decennierna så är antalet studier mycket begränsade, både nationellt och internationellt.

Utvecklingen av jordbruket och arbetsmarknaden har delvis förändrat förståelsen av arbete utifrån kön. Arbetsdelningen medför att män och kvinnor

till viss del är utsatta för olika risker och tillbud. De mest olycksdrabbade momenten är för kvinnor arbetet med djur medan arbetet med maskiner vållar män mest skada. För kvinnornas del så har deras roll på gården en avgörande betydelse för vilka risker de utsätts för. Generellt så har kvinnor mindre kontroll över sin arbetstid, arbetssituation och jobbar i större utsträckning deltid. I en stressfull sysselsättning så bidrar kvinnors höga arbetsbörda och ansvar för familjen och hushållet till en ökad stress. Detta medför ofta svårigheter att balansera arbetet i hushållet med arbetet på och utanför gården. Effekterna av stress har konsekvenser för mer än bara arbetet och påverkar alla aspekter av livet. Tillsammans med en växande ekonomisk stress är detta en bidragande orsak till den höga förekomsten av depression bland lantbrukets kvinnor. Den höga stressen ger även upphov till en ökad skaderisk samt ökade mentala problem.

Kvinnors & mäns platser för arbete

Den rumsliga uppdelningen av mäns och kvinnors arbete mellan stall, fält, hushåll och verkstad innebär att kvinnors och mäns i stor utsträckning exponering för olika miljöer, risker och teknisk utrustning. Kvinnor utför i större utsträckning arbete med djur och har därför ett större antal skador som inträffar i stallmiljö medan maskiner är en av de dominerade olycksfaktorerna för män i lantbruket. Mjölproduktion är den sysselsättning som medför störst risk och fysiska belastning för kvinnor. Ländryggen, händer och handleder är kroppsdelar som kvinnor generellt upplever störst problem med. Damm och partiklar i stallmiljön ger även upphov till olika sjukdomar och hälsoproblem hos kvinnor.

Flexibilitet är ett avgörande inslag i kvinnors arbete på och utanför gården, vilket medför risker på grund av stress eller begränsade färdigheter eller kunskaper kring specifika arbetsmoment.

Kvinnor gör ofta lite av varje på gården och fungerar i större utsträckning som kompletterande arbetskraft. Denna uppdelning av arbetet på och utanför gården medför att kvinnor och män upplever gårdsarbetet olika och därigenom har skilda erfarenheter av de olika arbetsuppgifterna. Arbetsdelningen mellan män och kvinnor innebär att kvinnors skador och sjukdomar får större konsekvenser för familjen och hushållet än mäns. Kvinnors större ansvarstagande för familjen är även en faktor som påverkar deras upplevelse av arbetet, deras beteende och syn på säkerhet. Studier visar även att kvinnor och män har olika strategier för att hantera stress i jordbruket. Kvinnor söker i högre utsträckning stöd och hjälp medan män konsumerar alkohol för att hantera situationen. Förhållandet mellan arbetsdelning, upplevelse av arbetet och synen på risker påverkas inte enbart av kön utan även av etnicitet och ålder.

Kvinnors & mäns kroppsliga förutsättningar och hälsa

Jordbrukets kunskaper är i betydande del förkroppsligade; inlärd genom praktiskt handlande. Detta medför att kvinnor och män, med deras anatomiska och fysiologiska skillnader, upplever arbetet och dess risker olika. Kvinnor är generellt kortare och har andra kropps mått, med t.ex. bredare höfter, kortare ben och armar, än män. Arbetskapaciteten och den totala muskelmassan är också lägre hos kvinnor. Trots att betydelsen av styrka har minskat i takt med att produktionen har mekaniserats så gynnas fortfarande mäns kroppsbyggnad. Hjälpmedel och redskap är fortfarande till stor del anpassade för män och deras kroppsdimensioner, vilket innebär risker för kvinnor och en ökad påfrestning för deras hälsa. Ålder har stor betydelse på hur kvinnor ser på och upplever gårdsarbete och sin roll i dess organisering. Kvinnors och mäns förhållningssätt till sitt arbete formas även av användningen av bekämp-

ningsmedel. Framförallt äldre män har och har haft en större exponering av bekämpningsmedel, medan dess användning har en mer genomgripande påverkan på kvinnor, deras barn och deras reproduktiva förmåga. Giftorna i jordbruket följer i många fall med hem i kläderna och påverkar hela familjen. Kvinnors kroppsliga erfarenheter och ansvarstagande för familjen har visat sig ge upphov till ett beteende med mer preventiva åtgärder i hemmet. Kvinnors sjukdom eller skador har större konsekvenser för familjen och barnomsorgen än mäns – en kunskap som påverkar kvinnors beteende, risktagande och förståelse av säkerhet.

Kvinnors & mäns kunskaper

Kunskaper förvärvas främst genom erfarenheter, vilket innebär att mäns och kvinnors olika erfarenheter av arbetet i och utanför lantbruket påverkar hur de ser på risker och vad som utgör dessa risker. Män har generellt sett ett mer riskfyllt beteende och mindre säkerhetsmedvetande. Risktagandet tillsammans med döljande av skador, smärta och svagheter har länge utgjort hörn-

stenar i ett manligt lantbrukarideal. I en åldrande kropp blir det allt svårare att hantera detta beteende, vilket får som konsekvens att antalet skador och dödsfall ökar och tiden för att rehabilitering stiger kraftigt. Kvinnor söker i högre utsträckning vård vid smärtor och skador och är mer benägna att delta i olycksförebyggande insatser än män. Många av dessa faktorer är beroende av vilken position kvinnorna har på gården och hur de själva definierar sin roll.

Män har generellt en större tillgång till information och kunskap om säkerhet och hjälpmedel genom sina olika professionella nätverk. Detta innebär dock inte att de alltid för denna kunskap vidare till sin fru eller till andra familjemedlemmar. Den bristande kunskapen bland yngre kvinnor har visat sig leda till att dessa är mindre benägna att använda säkerhetsutrustning. Kvinnor ses dock i många fall som betydelsefulla aktörer i riktade säkerhetsinsatser och utbildningar till följd av deras stora ansvarstagande i hushållet.

Slutsatser

Under de senaste decennierna så har arbetsmiljöforskningen inom lantbruket tagit betydande steg för att lyfta genusperspektivet. Trots detta så blottlägger det begränsade antalet studier med ett genusperspektiv en stor kunskapslucka inom forskningsfältet. De fåtal studier som har genomförts är ojämnt fördelade mellan olika länder och regioner till följd av att det är ett fåtal forskare som är engagerade i ämnet. Kunskapen kring kvinnors och mäns arbetsmiljö och säkerhet inom lantbruket bygger främst på kvantitativa studier, medan antalet kvalitativa studier är lågt. Det sätt som forskningen bedrivs på och de metoder som används påverkar den kunskap som produceras och hur vi förstår kön inom lantbruket. Att hitta samband och mönster mellan olika faktorer och risker i form av multivariata analyser dominerar det kvantitativa tillvägagångssättet. Den huvudsakliga bristen med denna analysmetod är att den enbart jämför individuella faktorer med varandra utan att ta in andra förutsättningar eller omgivande förhållanden. I många fall ses kön i denna analysmetod som vilken riskfaktor som helst. Genusanalysens styrkor går därigenom förlorade liksom de organisatoriska aspekterna av arbetet. Kön skall inte ses som en faktor som går att lägga till pågående processer utan en integrerad del av dess processer.

En avgörande och övergripande faktor som har identifierats av senare genusstudier är att omfattningen av kvinnors och mäns exponering av

olika miljöer och risker har betydelse. Det finns därför ett stort behov av att utveckla kvalitativa metoder för att kunna komplettera det nuvarande kunskapsläget och öka förståelsen för olika gruppers risksituation inom lantbruket. Hur kvinnor och män upplever och relaterar till sitt arbete har stor betydelse för hur de ser på risker och förebyggande insatser. Familjelantbrukets otydliga gränsdragningar mellan arbete och fritid och mellan gården och hushållet medför att det finns ett stort behov av att inte enbart studera arbetet och arbetsplatsen, utan att även lyfta blicken till den generella livssituationen och vardagens pussel. Ett exempel på detta är kvinnors generellt större ansvarstagande för familjen och hushållet, vilket bland annat bidrar till en högre stressnivå. Förutsättningarna runtomkring har en stor påverkan på arbetet. Eventuella skador eller olyckstillbud i arbetet kan också ha omfattande konsekvenser på familjen och hushållet. I familjelantbruket tas oftast ett gemensamt ansvar för gården och det arbetet som utförs där. Detta innebär att det finns ett stort behov av att studera arbetssituationen på gården för hela familjen, oberoende av mängden arbete som utförs av olika individer. I många fall så medför de mindre arbetsinsatserna en ökad risk till följd av bristande rutin och kunskaper om arbetsmomentet eller säkerhet.

Lantbrukets arbetsmiljö och organisering påverkar mäns och kvinnors kroppar och hälsa olika och har specifika konsekvenser för dessa. Ett genuspers-

pektiv bidrar till synliggöra den hälso-politik som formar mäns och kvinnors möjligheter i lantbruket, utifrån bland annat förväntningar, ansvar, arbetsdelning, redskap och miljöer. Marginaliseringen av lantbrukets kvinnor, deras arbete och säkerhet i forskningen kan ses som en av effekterna av denna hälso-politik. Dock är det även viktigt att betona vikten av att synliggöra andra gruppers arbete, situation och säkerhet i lantbruksforskningen – som till exempel migrerad arbetskraft, äldre personer och barn – för att möjliggöra en mer omfattande kunskap om lantbruket organisering, miljöer och risker.

Inkluderandet av ett genusperspektiv på lantbrukets arbetsmiljö avser initialt till att förbättra situationen för det ökande antalet kvinnor och generera möjligheter för ett långt yrkesliv samt att säkerställa branschens framtida kompetensförsörjning och konkurrenskraft. Parallellt med detta så finns det ett stort behov av att se arbetsmiljön och dess effekter som en del av lantbrukets och samhällets olika förhållanden och utveckling. Det övergripande syftet med ett genusperspektiv är dock att skapa förutsättningar för en bättre förståelse och kunskap kring människors riskbeteende och arbetssituation. Denna nya kunskap möjliggör utvecklandet av bättre underbyggda strategier för att, genom bland annat riktade insatser, förbättra den generella säkerheten inom lantbruket.

Projektet har genomförts vid Institutionen för skoglig resurshushållning, SLU Umeå & Inst. för Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi SLU Alnarp och har finansierats av SLO-fonden.

Kontaktpersoner:

Elias Andersson, Institutionen för skoglig resurshushållning, SLU, 901 83 UMEÅ

Tel: 090 - 786 83 58 - elias.andersson@slu.se

Peter Lundqvist, Inst. för Arbetsvetenskap, Ekonomi och Miljöpsykologi, Box 88, 230 53 ALNARP

Tel: 040-41 54 95 - peter.lundqvist@slu.se

epsilon.slu.se